

**KOGNITIV QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK
MUAMMO SIFATIDA**

Ganiev Temirbay Sultanbaevich

katta o'qituvchi

Qoraqalpog'iston Respublikasi pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya

Maqolada zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlar kontekstida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi ko'rib chiqiladi. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari va O'zbekiston olimlarining shaxsning intellektual rivojlanishi, bilish faolligini shakllantirish va ta'lim oluvchilarning kognitiv jarayonlarini takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan ilmiy ishlari kompleks tahlil qilingan.

Kalit so'zlar

kognitiv qobiliyat, kognitiv rivojlanish, pedagogika, psixologiya, tafakkur, xotira, diqqat, bilish faolligi, ta'lim muhiti.

Аннотация

В статье рассматривается проблема развития когнитивных способностей в контексте современных педагогико-психологических исследований. Проведен интегрированный анализ научных трудов ученых стран СНГ и Узбекистана, посвященных вопросам интеллектуального развития личности, формирования познавательной активности и совершенствования когнитивных процессов обучающихся.

Ключевые слова

когнитивные способности, когнитивное развитие, педагогика, психология, мышление, память, внимание, познавательная активность, образовательная среда.

Abstract

The article examines the problem of developing cognitive abilities within the context of modern pedagogical and psychological research. An integrated analysis was conducted on the scientific works of scientists from CIS countries and Uzbekistan dedicated to issues of intellectual development of the individual, the formation of cognitive activity, and the improvement of students' cognitive processes.

Keywords

cognitive abilities, cognitive development, pedagogy, psychology, thinking, memory, attention, cognitive activity, educational environment.

Fan, texnologiya va axborot jamiyatining jadal rivojlanishi sharoitida shaxsning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy ta'lim nafaqat bilimlarni o'zlashtirishga, balki ta'lim oluvchilarda fikrlash, tahlil qilish, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan. Shuning uchun ham kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish asosiy pedagogik-psixologik vazifalardan biri sifatida qaraladi.

Kognitiv qobiliyatlar insonning bilish faoliyati asosida yotadi. Ular axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash va foydalanishni ta'minlaydi, shaxsning intellektual rivojlanishiga va muvaffaqiyatli o'qishiga yordam beradi. Pedagogika va psixologiyada ushbu muammo turli pozitsiyalardan o'rganiladi: yosh psixologiyasi, kognitiv psixologiya, o'qitishning pedagogik nazariyasi va neyropsixologiya.

Kognitiv qobiliyatlar axborotni qabul qilish, qayta ishlash, saqlash va foydalanishni ta'minlovchi psixik jarayonlar majmuasidir. Bularga tafakkur, xotira, diqqat, idrok, nutq va xayol kiradi. Ularning rivojlanish darajasi ta'lim, kasbiy faoliyat va shaxsning ijtimoiy moslashuvi muvaffaqiyatini belgilaydi.

Kognitiv rivojlanish muammosi MDH mamlakatlari va O'zbekiston olimlarining tadqiqotlarida keng yoritilgan. L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, S.L. Rubinshteyn, V. V.Davidov, shuningdek, o'zbek tadqiqotchilari R. X. Jo'rayev, N. A. Muslimov va B. X. Xo'jayevlarning ilmiy ishlari ushbu sohadagi zamonaviy tadqiqotlarning metodologik asosini tashkil etadi.

Kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy asoslari

Psixologiya-pedagogika fanida kognitiv qobiliyatlar shaxsning intellektual rivojlanishining eng muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. L.S.Vigotskiy oliy psixik funksiyalarning shakllanishi ijtimoiy faoliyat va ta'lim jarayonida amalga oshirishini ta'kidlagan. Olimning fikricha, ta'lim rivojlanishdan ilgarilab ketishi va yangi intellektual tuzilmalarning shakllanishini rag'batlantirishi lozim [1].

L.S.Vigotskiy tadqiqotlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, kognitiv qobiliyatlarning rivojlanishi ijtimoiy o'zaro ta'sirdan tashqarida bo'lishi mumkin emas. Olim tomonidan kiritilgan "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi o'qituvchi va jamoa ko'magida ta'lim oluvchining imkoniyatlarini ochib beradi [1]. Ushbu konsepsiya zamonaviy pedagogika va psixologiyaning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

A.N.Leontev psixik jarayonlarning rivojlanishini shaxs faoliyati bilan bog'lagan. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, kognitiv qobiliyatlar insonning atrof-muhit bilan faol o'zaro ta'siri jarayonida shakllanadi [2]. A. N. Leontev ishlarining integratsiyalashgan tahlili shuni ko'rsatadiki, faoliyat shaxsning intellektual rivojlanishining asosiy mexanizmi hisoblanadi.

S.L.Rubinshteyn psixikaga ong va faoliyat birligi tamoyili orqali qaragan. Olimning fikricha, tafakkur amaliy va bilish vazifalarini hal qilish jarayonida

rivojlanadi [3]. Tadqiqotchi shaxsning faol bilish faoliyatisiz intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish mumkin emasligini ta’kidlagan.

V.V.Davidovning ishlarida ta’lim oluvchilarning nazariy tafakkurini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Olim ta’lim mazmuni axborotni tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish qobiliyatini shakllantirishga yordam berishi kerakligini ta’kidlagan [4].

O‘zbekiston olimlari tadqiqotlarining integratsiyalashgan tahlili

O‘zbekiston olimlarining ilmiy tadqiqotlarida kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish muammosi ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash kontekstida ko‘rib chiqiladi.

R.X.Jo‘rayev zamonaviy ta’lim shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirishga va ta’lim oluvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerakligini ta’kidlaydi [5]. Tadqiqotchining ilmiy ishlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish talabalarning tahliliy qobiliyatlari va bilish faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

N.A.Muslimovning ta’kidlashicha, kognitiv rivojlanish ta’limga bo‘lgan barqaror motivatsiyani shakllantirmasdan va ta’lim oluvchilarni bilish faoliyatiga faol jalb etmasdan mumkin emas [6]. Tadqiqotchi ta’limning interfaol usullaridan foydalanish shaxsning tanqidiy fikrlashi va intellektual mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qiladi deb hisoblaydi.

B.X.Xodjayeov tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni kognitiv rivojlanishning eng muhim tarkibiy qismi deb hisoblaydi. Olimning fikricha, zamonaviy pedagogik texnologiyalar axborotni tahlil qilish, o‘z nuqtai nazarini asoslash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim [7].

MDH va O‘zbekiston olimlari tadqiqotlarining integratsiyalashgan tahlili shuni ko‘rsatadiki, kognitiv qobiliyatlarning rivojlanishi quyidagi omillarga bog‘liq:

rivojlantiruvchi ta’lim muhitini tashkil etish;

o‘quv motivatsiyasi darajasi;

innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish;

ta’lim oluvchilarning tadqiqotchilik faoliyatini faollashtirish;

tanqidiy va tahliliy fikrlashni shakllantirish.

Shunday qilib, zamonaviy tadqiqotchilar kognitiv rivojlanishni intellektual, motivatsion va shaxsiy tarkibiy qismlarni o‘z ichiga olgan murakkab jarayon sifatida ko‘rib chiqadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkin, kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirish bugungi kunning dolzarb pedagogik-psixologik muammolaridan biridir. MDH va O‘zbekiston olimlarining ilmiy tadqiqotlarini kompleks tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, shaxsning kognitiv rivojlanishi pedagogik, psixologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri bilan belgilanadi.

Zamonaviy ta'lim mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish va ijodiy faoliyatga qodir bo'lgan intellektual faol shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, rivojlantiruvchi ta'lim muhitini tashkil etish va barqaror kognitiv motivatsiyani shakllantirish orqali kognitiv qobiliyatlarni samarali rivojlantirish mumkin.

Keyingi tadqiqotlarning istiqbollari raqamli texnologiyalarning shaxs kognitiv rivojlanishiga ta'sirini o'rganish va ta'lim oluvchilarni intellektual rivojlantirish usullarini takomillashtirish bilan bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Выготский Л. С. Мышление и речь. - Москва: Лабиринт, 1999. - 352 с.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. - Москва: Смысл, 2005. - 352 с.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. - Санкт-Петербург: Питер, 2019. - 713 с.
4. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. - Москва: ИНТОР, 1996. 544 с.
5. Джураев Р. Х. Теория и практика профессионального образования. - Ташкент: Фан, 2015. - 280 с.
6. Муслимов Н. А. Инновационные педагогические технологии. - Ташкент: Ўқитувчи, 2017. - 256 с.
7. Ходжаев Б. Х. Теория и практика педагогических технологий. - Ташкент: Tafakkur, 2016. - 224 с.